

Др Александар Ђурић*
Редовни професор Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК
doi:10.5937/zrgpfni1776563C

UDK: 339.5

Рад примљен: 01.10.2017.

Рад прихваћен: 30.11.2017.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ПРАВНУ РЕГУЛАТИВУ МЕЂУНАРОДНИХ ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА**

Апстракт: *Под глобализацијом се подразумевају промене у свим структурама друштва које доводе до драматичног пораста међународне трговинске размене, кретања људи, размене идеја. Аутор анализира утицаје које глобализација може имати на развој међународних трговинских односа (МТО), и који могу бити како позитивни, тако и негативни. Државе све више губе самосталност у вођењу трговинских политика и предузимању законодавних мера. Глобализација правне регулативе МТО постаје сложени функционални скуп норми који се заснива на изворима права:*

- а) државног националног карактера;*
- б) међународних и наднационалних извора, као и*
- в) аутономног права самих трговаца, односно *lex mercatoria*.*

Три су основна начела која су значајна за глобализацију МТО и која у суштини чине основ либерализације међународне трговине: а) забрана дискриминације; б) транспарентност (прозрачност); в) мирно решавање спорова. Улога државе у стварању нормативно-правних и других услова за обављање МТО се учестано сели у арену бројних међународних организација у области трговине, пре свега, у мултилатерални трговински правни режим СТО. СТО све више израста у системски регулаторни оквир светске трговине, као и читавог процеса глобализације. Међузависност структуре у светској привреди данас не допушта једностране одлуке националног карактера. У таквим околностима СТО је постала регулатор рада влада земаља

* aciric@prafak.ni.ac.rs

** Рад је резултат рада на Пројекту број 179046 Министарства образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад је саопштен на међународној научној конференцији „Глобализација и право“, одржаној на Правном факултету Универзитета у Нишу, 21. и 22. априла 2017. године.

у области МТО, као и регулатор услова конкуренције са којим се на домаћем тржишту суочавају увезени производи. Транснационално право трговаца (lex mercatoria) се, поред међународног и националног права, схвата као трећи вид правног система МТО, који настаје из уговорних норми субјеката приватног права, као и норми насталих из односа јавног и приватног партнерстава на подлози тзв. "дијагоналних споразума" (концесије, државне јавне набавке и сл.).

Кључне речи: *глобализација, међународни трговински односи, Светска трговинска организација, транснационално право трговаца (lex mercatoria).*

1. Увод

Савремени свет проживљава смену индустријске фазе развоја пост-индустријском епохом и ером информационих технологија. Научно-технички прогрес полако али сигурно мења индустријску структуру, а човечанство пролази фазу интензивне технолошке револуције. Цео свет се налази у процесу глобализације у коме већина проблема међународне заједнице излази из оквира надлежности држава и њихових међународних односа, за чије решавање се све више користе нови глобални механизми. Сферу међународних економских односа карактерише тенденција успостављања јединственог планетарног тржишта робе, услуга и капитала, а светска привреда показује тенденцију прерастања у јединствен комплекс.

Државе све више губе самосталност у вођењу трговинских политика и предузимању целовитих законодавних мера унилатералног карактера. Међународни економски и трговински правни поредак заснива се на балансу међународних тржишних механизма, с једне, и националне државне регулативе, са друге стране, што доводи до појаве тензија које произлазе из противречности два супротстављена концепта: глобализоване либерализације и националног протекционизма.

Настојае за успостављање координисане међузависности између ова два концепта није једноставно. Нови глобализовани међународни економски поредак је оптерећен растућим разликама између богатих и сиромашних нација. Промене у правној надградњи МЕО су тако брзе и често фундаменталне, да неминовно мењају традиционално поимање бројних правних института са класичним призвучком. Расте корпус нових правних правила међународног транснационалног карактера, под утицајем права универзалних и регионалних међународних трговинских организација (МТО), која све више сужавају јавно-правна овлашћења државе.

Неспорно је да нови међународни економски односи теже увећању имовинских ресурса у свету. Међутим, противречности тих односа произлазе из неправичне и неуравнотежене алокације постојећег и будућег богатства. Реална је бојазан да ће даљи токови процеса глобализације учврстити постојећу доминацију најбогатијих појединаца и најразвијенијих држава света, а нови међународни трговински поредак довести до увећања богатства, али и до још изразитије беде и сиромаштва највећег слоја становништва на нашој планети.

У таквим глобализованим односима, правна регулатива МЕО постаје сложени функционални скуп норми који се заснива на изворима права: а) државног националног карактера; б) међународних и наднационалних извора, као и в) аутономног права самих трговаца, односно *lex mercatoria*.

Глобализација МЕО утиче да се њихова правна надградња заснива на функционалном скупу правних правила *националног, међународног, наднационалног и аутономног карактера*, којима се уређују МЕО како *јавно-правне, тако и приватно-правне природе*.

Основна правна и научна дисциплина и надградња над МЕО је Међународно трговинско право (МТП), која се, још пре свог коначног профилисања, почела делити у посебне специјализоване гране, као што су: Право међународних економских односа; Међународно трговачко право; Право међународних трговинских интеграција; Право Светске трговинске организације; Међународно инвестиционо право; Право међународне дистрибуције; Међународно транспортно право; Право међународних плаћања; Међународно стечајно право; Међународно арбитражно право итд.

2. Појам, термин и особине глобализације међународних економских односа

Под глобализацијом се подразумевају промене у свим структурама друштва, култури и светској привреди, које доводе до драматичног пораста међународне трговинске размене, кретања људи, размене идеја. Глобализација се често посматра искључиво са гледишта економије и тада се у први план ставља њен учинак на процес интернационализације производње, све већи степен приватизације регулаторних надлежности у области међународних економских односа, као и укупну либерализацију начела „слободне трговине“. Међутим, глобализација обухвата много шире аспекте друштва.

Појам глобализације, са трговинског аспекта, значи тенденцију преображаја светске привреде у јединствено тржиште робе, услуга, капитала и

радне снаге. У том контексту је дошло до либерализације и до тзв. треће фазе интернационализације МТО.¹

Термин глобализација се користи за обележавање низа промена, које су, у последње две до три деценије, дотакле све углове планете. Њему се придају различита значења. Једни под њим подразумевају појаву неограничених могућности, раскид са прошлошћу и појаву технолошке револуције, која ће обезбедити човечанству просперитет. Други сматрају да је реч о променама које су измакле контроли и воде још већој анархији, без права на националну независност и безбедност. У сваком случају реч је о реалној појави у међународним односима у целини.

Уједињене нације под глобализацијом, у привредном и спољнотрговинском смислу, подразумевају смањење и уклањање баријера између националних граница како би се олакшао проток роба, услуга, капитала и радне снаге.²

Међународни монетарни фонд дефинише глобализацију као “стално растућу економску међузависност држава кроз повећање обима међудржавног промета добара и услуга, слободнијег протока капитала, и све бржег и ширег простирања нових технологија.”

Према дефиницији Светске банке, глобализација подразумева широку “могућност појединаца и корпорација да успоставе међународне послове са лицима из других земаља”. Дакле, глобализација, у сфери МЕО, значи тенденцију преображаја светске привреде у јединствено тржиште робе, услуга, капитала и радне снаге.

У теорији се глобализација економских односа дефинише као „блиска интеграција држава и народа која води енормном смањеној трошкова

1 Прву фазу интернационализације међународних односа (50-их и 60-их година XX века) карактерише кључна улога трговине у економским развојним процесима. Брз раст трговине, уз ограничавање трговинских рестрикција, омогућава компанијама да лакше приступе страним тржиштима, као и да развију међународно пословање (плитка интеграција – *shallow integration*).

Другој фази (70-их и 80-их година) основно обележје даје рецесија изазвана нафтном кризом која доприноси увођењу процеса дерегулације, приватизације, интеграције финансијских тржишта уз значајан раст кретања капитала.

Доминација капиталних над трговинским токовима до пуног изражаја долази средином 80-их и у 90-им годинама, када наступа трећа фаза глобализације са доминантном улогом страних директних инвестиција. Обим, динамика инвестиционих кретања добијају обележје основне моторике економских збивања савременог развојног тренутка и основног фактора растућих облика међународне међузависности.

2 *Summary of the Annual Review of Developments in Globalization and Regional Integration in the Countries of the ESCWA Region by the United Nations Economic and Social Commission for Western Asia* <http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization#Definitions>, сајт посећен 02. 04. 2017.

транспорта, комуникација и руши вештачке баријере прекограничних токова робе, услуга, капитала, знања и радне снаге“ (Thomas, 2000: 9).

Особине глобализације у међународној привреди, упућују на њена четири фундаментална сегмента на којима се она заснива:

- а) промет робе и услуга на начелима слободне трговине;
- б) проток људи;
- в) проток капитала и
- г) трансфер технологија.

Резултати привредне глобализације се испољавају кроз појачане привредне везе на глобалном нивоу и сужавање националног суверенитета у области привреде.

Глобализација је процес светске економске, политичке и културне интеграције и унификације. Основни пратилац тог процеса је светска подела рада, миграција капитала, људских и производних ресурса, стандардизација законодавстава, економских и технолошких процеса на читавој планети. То је објективни процес, који носи системски карактер, и који обухвата све сфере друштвеног живота. Промене које иду са процесом глобализације условљавају:

- а) Брзи развој информационалних и телекомуникационих технологија у читавом свету, тако да је данас размена информација на различитим тачкама планете готово истовремена, а канали те размене су доступни широком кругу корисника. То је довело до глобализације многих локалних питања и њиховог приближавања глобалном аудиторијуму;
- б) Израду читавог законодавства, норми и стандарда у вези са готово свим аспектима макроекономске делатности. Поштовање заједничких правила је предуслов изласка на светско тржиште. Она се све више унификују на глобалном нивоу и са високим степеном утичу на међувладине организације и национална законодавства. У том смислу се могу навести правила међународне трговине која се доносе на нивоу *WTO*, услови за одобравање кредита *IMF*-а и *IBRD*-а и др. Говори се о конституционалном карактеру права *WTO* и о његовом уставно-правном хабитусу. Ствара се јединствена међународна трговинска и привредна архитектура, која диктира не само правила трговинске сарадње међу државама, већ опредељује утиче и на њихову националну привредну политику;

в) Интернационализацију капитала, која олакшава приступ кредитним ресурсима других држава и допушта инвеститорима ширење њихове делатности на удаљена подручја изван њихових националних граница;

г) Нагли пораст темпа свих промена фаворизује оне које су погодне за брзу примену, као и постојеће које се могу лако адаптирати. Глобализација, у том контексту, погодује установама грађанског друштва, транснационалним компанијама (ТНК), а мање националним владама и међувладиним организацијама. У целини то доводи до слабљења улоге влада појединих држава, као и националних система вредности, а значајан део овлашћења се преноси на виши или нижи ниво. Најзначајнији сегмент институционалног аспекта реакције на глобализацију услова и околности међународне трговинске размене³ је стварање Светске трговинске организације. Нижи ниво фаворизује регионална удруживања (евро региони), локалне (муниципалне) органе власти, само тржиште и грађанско друштво.

Основни усмеравајући фактори процеса глобализације су: међународна трговина; јачање мреже транснационалних предузећа; интернационализација финансијских ресурса и примена нових технологија, посебно примена компјутерске технике (Castells, 1996: *passim*).

Општи је закључак да озбиљне глобалне промене умногоме превазилазе објективне и субјективне способности контроле, њиховог правног и другог нивоа уређивања, као и укупног прилагођавања. Услед тога настају последице у виду распада институционалних система у појединим областима, заостајања у привредном развоју и нивоу националног биланса у трговинској размени са светом.

Стратешке одлуке о даљем развоју света, укључујући и међународно трговинско право, све више се доносе на планетарној основи. Полако, помало, али све сигурније, установљавају се принципи контролисаног привредног развоја појединих делова наше планете, не на националном, већ на светском, супранационалном, нивоу. Међународни извори права и правне норме међународног карактера постају саставни елемент националног правног режима у уређивању МТО у законодавствима свих држава (Ђирић, 2013: 1).

³ Трговинска глобализација, као један од аспеката опште глобализације, дефинише се као „блиска интеграција држава и народа која води енормном смањеном трошкова транспорта, комуникација и руши вештачке баријере прекограничних токова робе, услуга, капитала, знања и радне снаге“ (Thomas, 2000:9).

Резултати глобализације указују да је либерализација трговине довела до економског раста⁴, али је његов распоред извршен у корист богатијих трговинских партнера на међународном плану и у корист богатијих привредника на националном нивоу.

По мишљењу антиглобалиста, глобализација подрива државни сектор и слаби систем социјалне помоћи⁵. На форуму WTO у Сиетлу постављено је питање избора између “слободне трговине” и „националног суверенитета“, при чему се указивало на противуречности тих института. Било је радикалних предлога да се напусте све шеме “глобализације” у интересу повратка мерама “протекционизма”, које су се примењивале после Другог светског рата, посебно до 1958. године, сагласно Бретонвудским споразумима⁶.

4 У периоду 1950–1973, обим светске трговине робом и услугама растао је у просеку 8% годишње, док је светски GDP растао 5%. У деценији након напуштања фиксних курсева утврђених *Bretton Woods* споразумом, и након првог “нафтног шока”, стопе раста светске трговине и светског ГДП суштински су се смањиле. Од 1983. године, светска трговина добија на замаху, уз стопу годишњег раста од 5,7%. Ова стопа је знатно изнад годишње стопе раста светског ГДП, која је у просеку износила 3,4%. Ипак, стопа раста светске трговине нижа је него она код директних страних инвестиција (*Foreign Direct Investment – FDI*), која износи 14% годишње, рачунајући од 1985. године. Године 1996, глобални извоз робе био је 5,1 билиона долара, а комерцијалних услуга 1,2 билиона. Оквирне цифре увоза биле су 5,2 билиона за робу, односно 1,2 билиона за услуге (*World Trade Organization – WTO Secretariat, Report on Trade Developments 1997*). У структури светске привреде доминирају енергенти, путнички аутомобили и информационо-телекомуникациона (IT) опрема. Двадесет најзначајнијих производа у структури светске трговине су: сирова нафта, путнички аутомобили, уља од нафте и минерала, електронске цеви, телекомуникациона опрема, специјалне трансакције производа, рачунарска опрема, делови, прибор за моторна возила, лекови, канцеларијска опрема, електричне машине и апарати, електрични апарати за струјна кола, ваздухоплови и опрема, природни гас, клипни мотори са унутрашњим сагоревањем, мерни, контролни инструменти, намештај и делови, машине за поједине индустријске гране, хартија и картон, одећа. Извор: *World Economic Outlook, октобар 2007*.

5 На плакатама демонстраната, антиглобалиста у Сиетлу поводом отварања форума WTO 2002. године појавио се натпис: *WTO – World Thieves Organization* (Светска лоповска организација), што је илустрација читавог спектра привредно-економских, политичких, социјалних, национално-етичких и других бројних противуречности, које притискају свет у целини, али и поједине државе и регионе.

6 Предлагане су следеће мере: а) напуштање монетарног система уз примену пливајућег курса и увођење фиксне паритетне вредности валута, по систему “златног важења”, што би омогућило каматне ставке за дугорочне кредите (5–30 година) намењене развоју на нивоу око 1%; б) обезбеђење унутрашње финансијске контроле кретања капитала и валутних курсева на подлози суверености националних влада; в) успостављање механизма споразума о царинама и трговини којима би се штитио

Без обзира на постојање различитих оцена о глобализацији, важно је научити законитости њеног процеса и дејства, искористити је максимално у контексту сопствених националних интереса, који не би противречили развоју МТО у свету. У том смислу је глобализацију потребно потчинити циљевима равномерног развоја, а не посматрати је као алтернативни пут развоја међународних трговинских односа.

Три су основна начела која су значајна за глобализацију МТО и која у суштини чине основ либерализације међународне трговине:

- а) забрана дискриминације
- б) транспарентност (прозрачност);
- в) мирно решавање спорова.

а) Забрана дискриминације има фундаменталнију природу од начела "прозрачности". То значи да чланови WTO морају имати једнаке могућности и равноправан третман. Начело подразумева два елемента: национални приступ, који значи признање националног статуса за увезене производе, као и статус најповлашћеније нације, односно међународни елемент једнаког третмана привредника из свих држава, чланица WTO на тржишту одређене земље. Овај принцип тежи унификованом систему правила, која се под једнаким условима примењују на све државе-чланице WTO.

б) Значење термина „транспарентност“ (“прозрачност”) у систему међународне трговине подразумева могућност сазнајне доступности, правила о трговинским операцијама и карактеристикама њихове примене. Таква могућност обезбеђује предвидивост услова пословања. Све чланице СТО преузимају обавезу да јавно објављују своје законе, друге прописе и актуелну праксу која има утицаја на њихову примену. Тако, ако неки продавац робе из Србије жели да извезе свој производ у Малезију, потребно је да располаже таквим приступом информацијама о условима реализације тог посла, као што је то могућно и домаћем трговцу. Значи да учесник МТО не сме бити доведен у неповољнији положај због чињенице да му нису доступне информације о локалним прописима о царинама, о пореским обавезама, о производним и употребним стандардима, или о прописима о заштити човекове околине и слично.

в) Начело мирног решавања спорова фаворизује преговоре као средство за решавање насталих спорова. Тек уколико преговори не дају резултате, прибегава се правним средствима (“*rule oriented system*”) за коначно решење међународних трговинских спорова.

пољопривредни и индустријски развој на нивоу држава, који би био у функцији развоја међународне привредне и трговинске сарадње.

Глобализација начелно, па и у МТО, захтева одговор на питање: како обезбедити одговарајући правни оквир међународне трговинске размене? Питање се мора сагледати у светлу чињенице да у свету не постоји „супер суверен“, који дефинише политичке основе на којима почивају циљеви чијем остварењу глобализација служи.⁷ Покушаји да се такав недостатак супституише вољом одређених, па и најмоћнијих држава („*pax americana*“), на крају прве деценије овог века, резултирао је институционалном и структуралном кризом која је угрозила суштинске вредности остварене либерализацијом МТО у последњих двадесет година. Економисти и правници су дужни да потраже одговор који лежи у вишем нивоу сарадње и искренности држава у решавању кључних проблема савременог света. Виши ниво привредног развоја и његова равномерност свакако су од пресудног утицаја на успех овог процеса који, ипак, у крајњем зависи од јасне и трајне политичке воље за његово адекватно спровођење.

Посебан значај у процесу савремених тенденција има делатност WTO, која чини основни инструмент правне надградње трговинске и привредне глобализације. Привредна глобализација би требало да омогући процес стварања амбијента слободног од препрека и ограничења наметнутих националним прописима. Њено деловање се одвија на два колосека: универзалном и регионалном. На глобалном нивоу, њен резултат је стварање *WTO*, док га на регионалном прати појачана законодавна активност регионалних организација, успостављање царинских унија и зона слободне трговине. Међународна трговина данас није више ни капиталистичка, ни социјалистичка. Она је по свом карактеру међународна и као таква не познаје границе (Goldštajn, 1973: 171–174). Она егзистира у данашњем свету, који је уједно и веома богат и веома сиромашан, и који са тим својим особинама у значајној мери утиче на изградњу новог формално-правног оквира МТО.

3. Потреба за новим правним уређењем глобализоване међународне трговине

У литератури се с правом истиче да се међу појавама које су усмеравале токове планетарних збивања, тешко може наћи нека чија би снага била тако велика, а утицај тако пресудан, као што је то случај са феноменом трговине. Трговина је усмеравала токове светске цивилизације, покретала човечанство на нова достигнућа и била темељ великих култура (Миленковић Керковић, 2008: 1). Постоје уверења да је међународна трговина творац и читавог међународног права“ (Ђирић, 2010: 1). Њен се савремени концепт

⁷ Питање је препознато још 1998. године, дакле у време које се може назвати „Периклово доба“ глобализације (Jeffrey, 1998: passim).

све више заснива на правилима која настају независно од система националних правних поредака. Улога државе у стварању нормативно-правних и других услова за обављање МТО се учестано сели у арену бројних међународних организација у области трговине, пре свега, у мултилатерални трговински правни режим СТО.

У савременој јуриспруденцији се све више указује да међународним трговинским трансакцијама одговара јединствен и унификован правни систем, независан од политичких, идеолошких, или економских интереса појединих држава, на чијим се територијама налазе седишта учесника међународних трговинских односа (МТО). У примени правних правила за регулисање МТО, традиционално је долазило до сукоба решења националних права. Разлике у решењима националних правних система су оцењене као узрок постојања правног партикуларизма, који представља кочницу развоја међународне трговине. Правна теорија и пракса су тражиле излаз из такве ситуације у процесима хармонизације и унификације правних норми приватно-правне и јавно-правне природе, као и правила о сукобу закона и материјално-правних правила међународне трговине. Крајем прошлог века цео свет је, готово у свим областима, а пре свега у сектору МТО, захватио процес глобализације. На нормативном плану, он подразумева стандардизацију и интернационализацију правила, како приватно-правног, тако и јавно-правног карактера, која припадају различитим националним правним системима. Циљ процеса интернационализације је изградња хармонизованих и унификованих норми (светско право трговца), чија би примена имала универзални – светски, карактер. Оличење регулаторног и институционалног оквира новог „светског трговинског права“ јавно-правног садржаја је право СТО. Системом међународних споразума успостављена су мултилатерализована правна правила СТО. Њима је, у приватно-правној сфери, кореспондентан правни систем аутономних извора међународне трговине, познат као право трговца (*lex mercatoria*).

Са друге стране, државни механизам креирања регулаторног оквира МТО се традиционално ослањао на норме са јавно-правним карактером, које се односе на међународни трговински промет.⁸ Извори ове врсте су истовремено и средство реализације економске политике једне земље у области њених спољнотрговинских односа.

8 Држава том врстом извора утврђује: режим увоза и извоза робе; промет услуга; међународни платни промет; опредељује царински режим; регулише кредитне односе са иностранством; одређује правни режим обављања делатности страних фирми на својој територији; установљава режим иностраних инвестиција и улагања, као и читав низ других питања.

Суверено право државе да регулише спољнотрговинску делатност трпи два значајна вида релативизације:

- а) интерна релативизација, када држава или њени економски савези, попут царинских унија и других облика интеграције, својим законодавством допуштају правним субјектима других држава да учествују у трговинској размени на њеном домаћем тржишту и
- б) екстерна релативизација, која подразумева прихватање међудржавних споразума којима се држава обавезује да усклади своје прописе са преузетим обавезама са међународног нивоа (*top down approach*) (Ђирић, 2012: 23–24).

Анализе изнете у овом раду указују на чињеницу да правна регулатива МТО тежи изједначавању правних норми, кроз процесе њихове међународне институционализације, мултилатерализације, хармонизације и унификације. То омогућава успостављање тзв. „нулте маргине у разлици“ међу нормама различитих националних правних система, односно њихову унификацију. Вредност униформности правних норми заснована је на аргументу да ће трговачка активност расти и по обиму и по структури уколико буду уклоњене баријере настале због правне несигурности, узроковане разликама у националним законодавствима. Са друге стране, постоје озбиљне резерве у делу теорије која скреће пажњу на чињеницу да се иза прокламованих циљева унификације скрива јединствена стратегија јавно-правних и приватно-правних субјеката чији је интерес успостављање либералних МТО, који теже корпоративној хегемонији и неправичној прерасподели имовинских вредности на нашој планети.

3.1. Јавно-правни регулаторни оквир МТО

Процес глобализације је значајно утицао на промену улоге државе, која често није у стању да сопственом легислативном активношћу прати брзину динамичних промена глобализованог светског тржишта. Свака држава има интерес да контролише, усмерава и да нормативно уређује област МТО својих привредних субјеката са иностранством. Она то чини одређивањем националних формално-правних оквира за обављање спољнотрговинске делатности, користећи при томе методе оригинерног и деривативног поступања.

Оригинерна изградња националних извора права је резултат вршења законодавне власти држава и манифестује се кроз доношење законских и подзаконских аката. Државна регулатива је творац домаћег, националног законодавства у области МТО. То су, пре свих, прописи који имају јав-

но-правни карактер и потичу из управног, односно административног права, а односе се на спољнотрговинско пословање. Сви они, заједно са другим националним изворима, чине јавни поредак – *ordre public*. Држава том врстом извора утврђује: режим увоза и извоза робе; промет услуга; платни промет са иностранством; опредељује царински режим; регулише кредитне односе са иностранством; одређује правни режим обављања делатности страних фирми на својој територији; установљава режим иностраних инвестиција и улагања, као и читав низ других питања. Извори ове врсте су истовремено и средство реализације економске политике једне земље у области њених МТО. Разлике у вођењу те политике на нивоу различитих држава одражавају се и на међусобне разлике националних извора права.

Деривативни начин стварања права се испољава кроз учешће државе, преко њених представника, у раду на доношењу међународних конвенција и других аката, који се касније инкорпоришу у национални правни систем. Такав вид изградње националних прописа доприноси процесу хармонизације и унификације упоредног законодавства. Он подразумева тзв. “*Top-down*” приступ, на основу кога се решења међународних докумената (“*top*”, врх) инкорпоришу “ниже (“*down*”), у национална законодавства (“*incorporation by reference*”).⁹

Евидентно је данас да се постојеће разлике у националним правним системима све више сужавају, а самосталност државних законодаваца је ограничена регионалним и универзалним међудржавним регулаторним оквирима. Од националне правне регулативе МТО, захтева се да сужава простор непотребном етатизму у регулисању ове материје. Она је дужна да им пружа неопходну правну сигурност у заснивању и регуларност у спровођењу, уз истовремени респект њихове међудржавне „мултилатерализације“. Тако, на пример, правила СТО опредељујуће утичу на функционисање националних регулаторних система, као и на статусни положај привредних субјеката, чија се седишта налазе на територијама различитих суверених држава. Аксиом неопходности учешћа националних привреда у међународној трговинској размени, а следствено томе, и у раду СТО, као генератору глобалног нормативног оквира такве размене, подразумева „самоцензуру“ циљева и средстава националних политика у складу са правилима „светског трговинског права“ („права СТО“). Национални законодавци се поуздају у заштиту сопственог „интереса очекивања“, односно оправдано

⁹ Супротан овом је систем “*bottom up*”, којим се на основу компромисног прихватања решења националних извора, долази до међународних правних докумената. Ова метода је карактеристична за усвајање извора права из материје посебног дела МТП. Типичан пример извора те врсте је Конвенција о уговорима о међународној продаји робе (Бечка конвенција).

верују да ће државе чланице поштовати преузете обавезе које произлазе из пакета споразума СТО. Привредни субјекти различитих националности слободније ступају у пословне односе са партнерима ван граница сопствене државе, уверени у стандарде поступања не само своје него и влада држава у којима обављају привредну активност, или са чијим субјектима остварују одређене трговинске интересе (Цветковић, 2009: 501–502). У том смислу се успоставља специфичан међународно-правни режим примене унутрашњих правних система појединих држава. Квалитет закона једне земље, без обзира на њихов национални карактер, подвргава се оцени повезаности, како националног и упоредног, тако националног и међународног. „Правни национализам“ у смислу пренебрегавања савремених кретања на овом плану је погубан. Нужно је да се остваривање националних привредних интереса усклади са условима и реалним захтевима не само међународног тржишта, већ и међународног регулаторног оквира. Тај оквир све сигурније опредељују регионалне и универзалне међународне организације као што су Европска унија (ЕУ) и Светска трговинска организација (СТО). Тако, на пример, у ст. 1 члана 1 Закона о спољнотрговинском пословању Републике Србије се истиче: „Овим Законом уређује се спољнотрговинско пословање, у складу са правилима Светске трговинске организације и прописима Европске уније“¹⁰. На тај начин право СТО и прописи ЕУ постају елементи спољнотрговинског режима Србије.

Дакле, очигледна је неопходност сталног усаглашавања националних прописа у овој области са изворима права међународног карактера. СТО све више израста у системски регулаторни оквир светске трговине, као и читавог процеса глобализације. Међузависност структуре у светској привреди данас не допушта једностране одлуке националног карактера. У таквим околностима СТО је постала регулатор рада влада земаља у области МТО, као и регулатор услова конкуренције са којим се на домаћем тржишту суочавају увезени производи.

10 Видети: Закон о спољнотрговинском пословању Републике Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 36/09. У Закону о царинској тарифи Србије („Сл. гласник РС“, бр. 62/2005, 61/2007 и 5/2009), члан 3-а, се наводи: „Сврставање робе у Царинску тарифу представља одређивање тарифног става за ту робу, у складу са овим Законом и прописима донетим на основу Закона. Одлуке о сврставању које је донео међународни Комитет за Хармонизовани систем (*Harmonized System Committee*), а које је као класификациона мишљења у складу са чланом 8. став 2. Међународне Конвенције о Хармонизованом систему назива и шифарских ознака робе («Службени лист СФРЈ – Међународни уговори», бр. 6/87, 14/91 и «Службени лист СРЈ», број 2/97), потврдила Светска царинска организација, обавезне су за примену. Одлуке о сврставању објављене у «Службеном листу Европске уније» (*Official Journal of the European Union*), обавезне су за примену.

Правила СТО су резултат међудржавних преговора и међусобних уступака земаља чланица (интергаверментализам). Са друге стране, препознају се и елементи наднационализма („супранационализма“), који су више симптом тенденције него реално стање.¹¹

Право СТО нуди предвидљивост услова за увоз робе и услуга на тржиште земаља-чланица, при чему им оно не забрањује, али предвиђа допуштене начине заштите националних тржишта. У постојећем правном систему СТО, може се детектовати двостепена структура његове нормативно-регулаторне функције.

Први, општи модалитет те структуре је изражен у правној заштити тзв. „интереса очекивања“ („*expectation interests*“) држава чланица СТО. Он се заснива на веровању да ће све државе чланице, учествујући у међународној трговинској размени, поштовати правила понашања установљена споразумима који чине право СТО.

Други, конкретнији, модалитет је обезбеђење правног механизма за усаглашавање разлика у ставовима држава чланица у процесу вођења економске политике и успостављања регулаторног оквира за реализацију конкретних МТО.

У литератури се истиче да се споразуми из система СТО не могу окарактерисати као „библија неограничене слободне трговине“. Њихов је циљ стварање јасно структурираног, функционалног и ефикасног начина да се вредности слободне трговине остваре правично и принципијелно. Стога је регулаторна улога СТО усмерена на успостављање стабилних и предвидивих услова за потенцијални улазак, на тржиште конкретне чланице, привредника из свих других земаља-чланица. Истовремено, СТО треба да обезбеди уравнотежене механизме верификације тих услова, дефинисаних у складу са потребом уважавања политичких, социјалних и економских прилика сваке земље посебно, као и спровођења стандарда „слободније трговине“ у складу са њима. Право СТО, као њена нормативно-регулаторна основа, не забрањује заштиту националног тржишта појединих држава чланица. Супротно од тога, када се ради о реализацији националног примарног циља економске, политичке, или идеолошке природе, СТО допушта примену одговарајућих мера од стране државе-чланице у циљу постизања конкретне правне заштите њених националних интереса. Другим речима, државама-чланицама

11 Супранационализам је метод политичког одлучивања, који карактерише поверавање доношења одлука независним, било именованим било изабраним органима, при чему се одлуке доносе већином гласова. Суштинска карактеристика одлучивања супранационалном методом је да држава, чији представници нису гласали за одређену одлуку, може бити приморана да је спроводи, јер је за такву одлуку гласала већина.

се, под одређеним претпоставкама, допушта да оне, ради заштите својих легитимних интереса, који се могу испољити у конкретним МТО, одступе од обавеза преузетих приступањем СТО. На овај начин, право СТО установљава „маргину толеранције“ и уважава стварне потребе држава-чланица, које могу бити политичког, социјално-еколошког, или економског карактера. Притом, оно утврђује дисциплину у вези са спровођењем заштитних мера и тестира оправданост њиховог предузимања (Божић, Голубовић, 2004: 77–87). Тако, на пример, норме СТО признају право државама-чланицама да својим националним прописима могу увести мере привременог ограничења увоза због заштите платног биланса и спречавања настанка неодрживог спољнотрговинског дефицита („*safeguard measures*“). Међутим, уколико је ово „право одступања“ од мултилатерализоване обавезе државе-чланице СТО искоришћено супротно материјалним и процедуралним условима његове допуштене примене, или злоупотребљено од стране конкретне државе-чланице, право СТО омогућава правну заштиту свим чланицама чија су права повређена. Она се реализује кроз механизам мултилатералног начина решавања спорова који је заснован на примени права. Најкраће речено, СТО надгледа рад влада земаља-чланица у области међународне трговине и настоји да успостави услове конкуренције на националним тржиштима појединих њених чланица. СТО је, дакле, међународна организација која на подлози успостављеног формално-правног оквира, управља мултилатералним споразумима у области трговине робом (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*), трговине услугама (*General Agreement on Trade in Services – GATS*) и трговинским аспектима права интелектуалне својине (*Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Right – TRIPS*). Убрзо после оснивања ове организације, њен генерални секретар Ренато Руђијери је, у форми прокламације, изјавио: Ми више не пишемо правила о односу одвојених националних привреда, ми стварамо устав глобалне привреде света (Mortensen, 2000: *passim*; Ђирић, Цветковић, 2009, *passim*). Тиме је на својеврстан начин истакнута конституционална природа права СТО, која у делу правне теорије има своје озбиљне и доследне поборнике. Ваља напоменути да се став о конституционалном карактеру права СТО сударио са мишљењем опонената конституционализације права СТО, заснованим на правно-политичком аргументу да би установљавање таквог карактера водило ограничењу права државе да изабере легитимне политичке циљеве и мере за њихово остваривање. Наведено лимитирање права држава чланица водило би „изобличавању“ система међународног права и регулисања међународних односа у целини.

Питање карактера права СТО укључује разматрања о постојању или негацији његове конституционалне природе. Став о конституционалним

карактеру права СТО заснива се на институционалној структури организације, заштити „универзалних нормативних вредности“, која је један од њених задатака, као и одликама система решавања спорова држава чланица СТО. Чињеница је да пракса апелационих тела и панела СТО, са друге стране, указује да став о конституционалном карактеру норми које су настале у оквиру система СТО још увек није наишао на прихватање. Питање „за и против“ конституционалног карактера права СТО свакако је значајно као сигнал процеса превазилажења поделе на међународно и национално право, барем када је реч о нормама којима се уређују међународни трговински односи. Истовремено, мора се указати на чињеницу да се, у овом тренутку, уместо о конституционалном карактеру права Светске трговинске организације, пре може говорити о његовом „потенцијалу за конституционализацију“. Реализација тог потенцијала зависиће од правца и динамике општих тенденција развоја међународних односа, које, као и увек, утичу и на нормативни оквир светске трговинске размене (Howse, Nicolaidis, 2001: 227; Ђирић, Цветковић, 2009, *passim*). Сама Светска трговинска организација постепено прераста у својеврстан вид светског „министарства трговине“ (Ђирић, 2010: 304). Оцењује се да међународно право има перспективу једино уколико се на планетарном нивоу успостави сценарио ефективне мултилатерализације, што омогућава реализацију интереса мањих, политички и економски, слабијих нација (Крејчи, 2010: 207–219).

3.1.1. Улога и циљеви СТО

Оснивањем СТО створени су услови за даљу изградњу јединственог глобалног светског тржишта, слободнијег од традиционалних ограничења која су била резултат нормативних и других препрека националног карактера. СТО надгледа рад влада земаља-чланица у области њиховог спољнотрговинског промета и целокупне међународне трговине. Контролише мере које у тим областима предузимају владе земаља-чланица, у циљу увођења реда у националне трговинске политике (царине, квоте, дампинг, субвенције). СТО се не бави контролом приватно-правних пословних односа. Она је инструмент планирања светске трговине, форум и средство успостављања и унапређења новог међународно-правног трговинског режима. Истовремено, СТО је и место за хармонизацију националних и регионалних интереса, али и поприште решавања насталих спорова у вези са међудржавним трговинским односима. Без обзира што све државе света нису приступиле СТО, оне су принуђене да се придржавају услова утврђених за уређивање односа на светском тржишту. Међузависност структуре у светској привреди данас не допушта једностране одлуке

националног карактера. У таквим околностима СТО је постала регулатор рада влада земаља у области њихових спољнотрговинских односа, као и регулатор услова конкуренције на светском тржишту.

Непосредни задаци СТО су: уређивање јавно-правних аспеката међународне трговине; реализација функције форума за трговинске преговоре; праћење трговинске политике појединих земаља; пружање техничке помоћи земљама у развоју; решавање насталих спорова и сарадња са другим међународним организацијама. Чланице СТО су преузеле обавезу да не предузимају једностране мере против могућих повреда утврђених норми у систему споразума Организације. Постоји обавеза чланица да решавају спорна питања у оквиру мултилатералног система решавања спорова и потчињавања његовим одлукама (Ђирић, 2010а: *passim*).

СТО је овлашћена на предузимање одговарајућих мера у својству:

- а) органа надзора над применом мултилатералних и плурилатералних трговинских споразума СТО;
- б) форума за мултилатералне трговинске преговоре између држава чланица СТО;
- в) места за решавање спорова међу чланицама у материји спољнотрговинске политике и МТО;
- г) органа контроле политике државне помоћи које поједине чланице пружају својим привредним организацијама;
- д) форума пружања помоћи земљама у развоју;
- ђ) институције у области МТО за сарадњу са другим међународним организацијама.

Циљ СТО је успостављање трговинске либерализације међународне трговине, без нецаринских (државно-административних) баријера и рестрикција.¹²

Са друге стране, функционални ефекат основног циља подразумева:

12 СТО покушава да укине антидампиншке мере којима су прибегле многе земље због финансијске кризе из 2008. године. Она оцењује да протекционизам успорава излазак из кризе, најављујући да ће покушати да сруши антидампиншке мере којима су због глобалне финансијске кризе прибегле бројне земље у свету. Број антидампиншких истрага пред органима СТО је порастао за 40 одсто. СТО оцењује недопустивим планове САД да уведу царине за италијанску минералну воду и француске сиреве, као одговор на ограничавање увоза америчког меса. Индија, са своје стране, предлаже повећање царина за челик (Видети: <http://www.vuxi.net/10-02-2009/sto-za-ukidanje-trgovinskih-barijera>).

- а) повећање животног стандарда становништва у земљама чланицама;
- б) осигурање веће запослености;
- в) стабилан раст реалних прихода;
- г) повећање производње и спољнотрговинске размене робе и услуга;
- д) одрживост развоја уз очување природне средине;
- ђ) усклађеност са потребама свих чланица.

СТО представља систем правила отворене конкуренције, која треба да одвоји коректно од некоректног понашања учесника МТО. На правном пољу, стварање универзалне трговинске организације попут СТО, даје простора за још интензивнији рад на унификацији правила која се примењују у међународној трговинској размени.

3.1.2. Основне карактеристике система права СТО

Појава *GATT-a*, а затим и СТО је обележила изградњу процеса преласка држава са двостраног на мултилатерални вид регулисања међународне трговине (мултилатерализација МТО).

Прихватањем обавеза од стране држава чланица из пакета извора права СТО, отпада потреба за регулисањем истих питања двостраним међудржавним уговорима. Услед тога је дејство многих уговора те врсте и престало.

Посредством права СТО се кроз систем његових принципа и споразума, део унутрашње компетенције (на пример, тарифних и нетарифних режима увоза), ставља под режим међународно-правне регулативе и контроле у оквиру међународног трговинског система. Приоритет у начинима и методама заштите националних интереса у систему СТО се подвргава искључиво методама вишестраног карактера, а не једностраном или уско групном (плурилатералном) деловању држава.

Правила СТО су резултат међудржавних преговора и међусобних уступака земаља чланица (интергаверментализам). Са друге стране, препознају се и елементи наднационализма („супранационализма“), који су више симптом тенденције него реално стање.

Право СТО нуди предвидљивост услова за увоз робе и услуга на тржиште земаља-чланица. У постојећем правном систему СТО, може се детектовати двостепена структура његове нормативно-регулаторне функције.

Систем права СТО, који чине споразуми у ужем и ширем смислу, обезбеђује примену тзв. колективне дистрибутивне и корективне правде. Дистрибутивна правда је својеврстан вид прерасподеле (дистрибуције) неког општег интереса између чланица СТО (Chios, 2006: *passim*; Цветковић, 2010: *passim*). Када се деси кршење мултилатерализоване обавезе од стране поједине државе-чланице, коју она има према свим другим земљама, такав акт се санкционише. Санкција је механизам заштите „колективних очекивања“ држава-чланица, која се заснива на систему најповлашћеније нације. Држава која трпи конкретну штету има право на њену надокнаду, као израз корективне правде. Она је, дакле, механизам заштите појединих интереса чланица СТО. Циљ јој је надокнада штете оштећеној чланици.

Многи институти права СТО попримају карактер когентних норми (*jus cogens*), а у недрима права СТО тињају елементи наднационалног права. Развој права СТО је рефлексија тежње за успостављањем глобалног правног система и представља његову најактивнију даљу развојну компоненту. Са материјално-правним нормама СТО се рађа и садржајан блок процесних норми, а орган за решавање спорова СТО је претеча међународног трговинског суда.

Главним резултатом права СТО сматрају се ефекти постигнути на уклањању државних административних и економских препрека у промету робе и услуга. Смањење препрека, у суштини, објективно значи сужавање сфере државног суверенитета и уступање дела овлашћења држава врховној међународној организацији.

3.2. Приватно-правни регулаторни оквир глобализованих МТО (*Lex mercatoria*, транснационално право трговаца)

У примени правних правила за регулисање МТО приватно-правне имовинске природе, традиционално је долазило до сукоба решења националних права. Правна теорија и пракса су тражиле излаз из такве ситуације у интернационализацији норми кроз њихову хармонизацију и унификацију.¹³

13 Термини „хармонизација“ и „унификација“ често се користе као синоними, мада се суштински ради о различитим процесима. Иза ових разлика крије се различита стратегија приватних и јавно-правних актера чији је циљ подршка даљем развоју трговине засноване на начелима либералног капитализма. Унификација МТП се дефинише као „процес код кога се различита правила два или више националних правних система, која уређују истоврсну правну трансакцију, замењују јединственим правилом“. Хармонизација подразумева понуду, упућену законодавним органима различитих националних јурисдикција, на коришћење истих модела за регулаторна решења истоврсних области. Представља избалансиран правни приступ у превазилажењу постојећих нормативних разлика у актима којима се уређују

Тим процесима се извори права два или више националних правних система, који уређују истоврсну правну област, замењују јединственим правилом. Циљ процеса интернационализације је изградња хармонизованих и унификованих норми које би чиниле право трговаца, чија би примена имала универзални, светски карактер. Значајна фаза за његов развој је настанак међународног аутономног регулисања и појава сталешког аутономног права трговаца – било да је реч о стварању сопствених правила од стране међународних удружења трговаца (спонтана унификација) (Mlikotin-Tomić, 1999: 3–4), или о усвајању вишестраних међународних конвенција (званична унификација).

Као што смо напред истакли, узроци који доводе до настајања правних норми су материјално–правне природе и оличени су у вољи владајуће класе. Међутим, у друштву су увек постојале веома моћне друштвене снаге – трговци, који преко својих струковних удружења сами стварају формалне изворе права (*lex mercatoria*). У вези са активном улогом приватних лица у области МТО, у правној литератури се појавила концепција о постојању посебног транснационалног (светског) трговинског правног система. Транснационално право се, поред међународног и националног права, у делу правне теорије схвата као трећи вид правног система, који настаје из уговорних норми субјеката приватног права, као и норми насталих из односа јавног и приватног партнерстава на подлози тзв. “дијагоналних споразума” (концесије, државне јавне набавке и сл.).

истоврсни трговачки односи. Може се сматрати слободним видом добровољне кооперације у процесу изградње усаглашених правних правила на различитим нивоима. Значајна карактеристика процеса усаглашавања се огледа у могућности да адресати хармонизоване норме, приликом њеног имплементирања, имају ширу могућност, у поређењу са унификацијом, очувања права на остваривање сопствених правно-политичких, привредних и других циљева. Хармонизација се од унификације разликује јер: а) не поседује „нулту маргину“ у нормативним разликама и б) не замењује различита национална правила јединственим међународним извором. Она тежи већој сличности, али без потпуног идентитета правног извора, односно без неопходности његове супституције. Без обзира на међусобне разлике, заједнички циљ унификације и хармонизације је униформност правила којима се уређује међународна трговина. Вредност униформности правних норми заснована је на претпоставци да ће трговачка активност расти по обиму и по квалитету уколико буду уклоњене баријере настале због правне несигурности која наступа код различитих националних правила. Суштински, унификација и хармонизација смањују трошкове пословања и тиме доприносе порасту општег благостања (Ћирић, 2010: 33–93). Видети и: „*Unification of the Law of international Trade: Note by the Secreteriat*“, *Official Records of the General Assembly, Twentieth Session, Agenda item 92, UN Doc. A/C.6/L.572, UNCITRAL Yearbook 1 (1938-/73), cmp. 13.*

У правној литератури се посвећује изузетна пажња аутономном трговинском праву.¹⁴ Без обзира на различите погледе јуриспруденције о природи *Lex mercatorie*, неспорно је да се ради о правилима која нису резултат законодавне надлежности државе. Њих стварају сами учесници међународног трговинског промета, чију артикулацију прикупљање и систематизацију обављају посебна струковна удружења и регулаторна тела – *formulating agency*, као што су Комисија Организације уједињених нација за међународно трговинско право (*United Nations Commission on International Trade Law – UNCITRAL*), Институт за унификацију међународног приватног права (франц. *Institut international pour l'unification du droit prive – UNIDROIT*), Међународна трговинска комора (МТК, *International Chamber of Commerce – ICC*) и многе друге. Дакле, теорија да је држава једини творац права је, појавом аутономног права, подвргнута озбиљним истраживањима и провери, посебно због чињенице да правну заштиту аутономним изворима права обезбеђују државни судови и арбитражни органи (Поповић, Вукадиновић, 2005). О природи аутономног права постоје бројна мишљења. Према једној групи аутора реч је о наднационалном, односно транснационалном трговачком праву, које претендује на улогу заокруженог аутономног правног поретка¹⁵, који се може независно и алтернативно примењивати у односу на државни трговински правни систем. Постоји и схватање да примена *Lex mercatoria* има факултативни карактер и долази у обзир само у случајевима уколико се појави потреба за попуном правних празнина код примене националног законодавства.¹⁶ Напокон, неки аутори сматрају да је *Lex mercatoria* митска концепција, која се одликује недовољним нивоом стабилности и формалности, који јој је неопходан за правно регулисање међународне трговине.¹⁷ Том ставу се додаје и мишљење да се пракси примене *lex mercatoria* треба захвалити, јер она није ништа друго до појам створен од тзв. „уважених аутора“ за потребе моћних корпорација, које су

14 На овом месту напомињемо да је интересовање академских кругова и правних писаца различитих држава за ову тему веома устаљено. Видети: *B. Audit, The Vienna Sales Convention and the Lex Mercatoria, Carbonneau (ed.), Lex Mercatoria and Arbitration: a Discussion of the New Law Merchant, Dobbs Ferry, NY: Transnational Juris Publications (1990) 139–160; Harold J. Berman, The Law of International Commercial Transactions (Lex Mercatoria), 1988; Emory J. Int'l Disp. Resol. (1988) 235–310; T. E. Carbonneau, Lex Mercatoria and Arbitration: A Discussion of the New Law Merchant Dobbs Ferry, NY: Transnational Juris (1990) 227 p.; UNIDROIT Principles for International Commercial Contracts: A New Lex Mercatoria, ICC Publication No.490/1 (1995) 85–93; G. G. Baron, Do the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts form a new lex mercatoria?, <http://www.cisg.law.pace.edu>*

15 Ово становиште заступају: *B. Goldman, C. M. Schmitthoff, R. Good, A. Goldštajn, F. de Lu, G.-P. Kalliss* и др.

16 Овакво мишљење имају *Park, Paulson* и др.

17 Ово заступају *Lagard, G. Batiffol, Delome, M. Mustill, F. Mann, K. Hajet* и др.

их ставиле на своју „платну листу“ (Sornarajah, 1997: 125). У том смислу се говори о „приватном стварању права“ у име и за рачун крупног капитала (Kunštek, 2002: 25).

Ако пођемо од опште дефиниције да је право скуп правила понашања прописаних и санкционисаних од стране државе, могли бисмо оспорити значај не само извора *lex mercatoria*, већ и аутономног МТП у целини. Међутим, овакав категоричан став би био погрешан и не би одговарао постојећем регулаторном нивоу МТО. Тиме се не би уважила чињеница о већ опште прихваћеним правилима у међународним пословним односима у савременом свету. Поред тога, овако уско схватање права није никада било опште. Оно се ограничавало на континентално право и то нарочито од периода појаве значајних кодификација (*Code civil* од 1804, *Code de commerce* од 1807, Аустријски грађански законик од 1811. и сл.). Супротно овоме, у земљама *common law-a* и у неким другим системима у којима се у доброј мери примењивало поред државног и обичајно право, схватање о изворима права је много шире. Уосталом, шире схватање права у том смислу је запажено још код римских правника. Паулус је говорио: “Правило је оно што укратко описује ствар; не треба од правила право да произлази, већ из онога што је право треба да постаје правило”.¹⁸ Поред тога, органи који расправљају у највећем броју спорова са елементом иностраности – међународне трговачке арбитраже, респектују ове изворе узимајући их у подлогу својих одлука (Симовић, 2008: 65), што представља допринос правној сигурности (Митровић, 1998: 56). Данас се извори права *lex mercatoria* реинтегришу у ново право трговаца које је неизбежан пратилац процеса глобализације. Оно је стожер нових норми материјално-правног карактера и резултат је потреба новог времена (Вилус et al. 2008: 45). У таквим приликама се и сада поставља старо питање – да ли постоји самостално транснационално право трговаца као формални извор МТП. Другим речима, да ли ће државни судови признати арбитражне одлуке донете само на основу „*lex mercatoria*“. У новијој пракси редовни судови појединих земаља признају дејство таквих одлука, за разлику од већине националних права, у којима се „*lex mercatoria*“ прихвата као аутономно трговачко право и пословни обичај. У основи, реч је, дакле, о праву које није резултат законодавне надлежности државе. Оно је претежно међународног карактера. Чине га правила понашања створена од стране учесника МТО у процесу обављања њихове делатности.¹⁹ Она су погодна за примену на конкретне пословне односе у

18 Digeste, L. 17, и *Paulus libro sexto decimo ad Plautium: “Regula est, que rem quae est breviter enarrat non ex regula ius sumitur sed iure quod est regula fiat”*.

19 У зависности од утицаја моћи и нивоа међусобне сарадње и (не)толеранције, процес настанка извора има два пола. Један се огледа у интеграцији, карактеристичној за

промету робе, услуга и новца на међународном тржишту, као и у поступку решавања спорова пред међународним трговинским арбитражним органима. Основ настанка, али и примене аутономног МТП је аутономија воље уговорних страна, која је ограничена националним правним поретком и прописима државног права. Она се испољава у два вида:

а) у слободи уговарања и

б) у слободи избора правила чијом применом пословни субјекти желе да уреде међусобне односе.

Lex mercatoria је скуп норми којима се уређују спољнотрговинске пословне операције, као што је продаја, закуп, трансфер технологије, посредовање, превоз, осигурање, кредитни односи и др. Такав приступ је резултат схватања о уговорној природи *lex mercatorie*, што је свој одраз нашло и у низу одлука међународних арбитража.²⁰ У том смислу се транснационално право („*Lex mercatoria*“) може одредити као укупност норми којима се уређују МТО, који, у материји уређеној диспозитивним правним нормама, у целини или делимично не подлежу дејству ни међународног, ни унутрашњег права. Уз прихватање овако широког концепта о обухвату норми *Lex mercatoria*, у ову групу извора се свраставају: а) општи услови пословања; б) типски и адхезиони уговори; в) трговачки обичаји; г) прометни обичаји; д) кодификована обичајна правила и узансе; ђ) пословни и производни уобичајени стандарди; е) судска и арбитражна пракса националних и међународних арбитража; ж) међународне конвенције; модели закони и други извори права меког нормативитета („*Soft Law*“) који су одраз, или средство метода унификације (Ђирић, 2010: 33–93).

4. Закључак

Из дате анализе у овом раду може се закључити да глобализација може имати позитиван, али и негативан утицај на развој МТО. Инсистирање на доследној примени одређених прокламованих принципа на планетарном нивоу, посебно са аспекта економске и сваке друге моћи, носи опасност од прерастања круте принципијелности у својеврстан вид непринципијелности клуба моћних, на штету слабијих нација и на ерозију институ-

средњи век, када су трговци успели да изграде сопствено право надалеко познато као *lex mercatoria*, засновано на скупу међународних обичаја. Други пол тог процеса означавао је дезинтеграцију. Наиме, извори права настали интеграцијом инкорпорисани су у националне правне системе, који су их разградили уносећи им дух свог партикуларизма и национална обележја.

²⁰ Одлуке од 19. 1. 1977. и од 24. 3. 1982. године у споровима иностраних инвеститора против Либије и Кувајта („*Texaco c. Libye*“, „*Ammoil c. Koweit*“).

ционалног облика организовања нација у форми државних заједница. Како ће се тај процес даље одвијати, зависиће од његових учесника и односа моћи у свету. Ти чиниоци ће опредељујуће утицати на савремену правну регулативу, укључујући и међународни промет робе, услуга и новца. При томе ће се паралелно појављивати субјекти и реализатори нових идеја, како на националном, тако и на наднационалном и међународном плану. Израз таквих промена биће присутан у новој фази корпоративне изградње, затим тражењу одговарајућих форми и метода правне регулативе у области новог светског економског поретка. У том смислу ће и предмет изучавања МТП бити проширен новом генерацијом уговора и конвенцијама, законима моделима, као одразу нових интереса учесника светског поретка и њихове одговорности у условима глобалног преображаја читаве планете. При свему томе ваља имати у виду утицај више фактора.

Прво, у процесу међународне поделе рада, паралелно са међународним, егзистира и међуклановски, међукорпоративни правни поредак. Геополитички и геоекономски односи у свету снажно утичу на трансформацију садржине привредне улоге државе, као субјекта тих односа, аутоматски јој мењајући обележја њеног политичког и привредног суверенитета. Држава, као субјект креирања права, доведена је у позицију да ту своју улогу делимично делегира многобројним привредним субјектима. У том смислу, све сигурније долази до установљавања новог модела светског правног система, који је резултат процеса глобализације и нових односа у свету.

Друго, свет је засут новим процесима изградње гигантских производних система на основама високе информационе технологије ("Интернет привреда"). Успостављају се трансгранични финансијски токови, што доводи до суштинске трансформације модела националних правних режима. Традиционализам у схватањима и тежња за очувањем ранијих односа је значајан фактор успоравања нормативне глобализације, као и укупног процеса укључивања појединих држава у промене те врсте. У сваком случају постепено се долази до стадијума изградње нових националних спољно-трговинских доктрина и међународно-правног регулационог светског геотрговинског права.

Трећи аспект процеса глобализације обухвата масу сложених односа који проистичу из геотрговинских и привредних сукоба интереса, који се почетком 21. века испољавају у виду специјалних економских ратова. Глобални предузетници, ТНК, укључујући и државе, у стању су да утичу на онеспособљавање националне привреде, и рушење економске и финансијске инфраструктуре. Све то последично изазива смањење индустријске производње, социјалну напетост и незапосленост. Могућно

је да се без примене наоружања преотме читав национални доходак, што улази у геопривредни преступ, против кога још увек нема механизма заштите. Постоје мишљења да би земље жртве нелојалне финансијске конкуренције и геоекономског напада (кредитни удари, распад банкарског система, уништавање тржишта капитала и тржишне инфраструктуре у целини), могле истаћи захтев за накнаду штете по основу тзв. “геопривредне контрибуције”.²¹

Четврти аспект глобализације потврђује чињеницу да је правни систем вековима био одраз права јачега. У том смислу се све више уочава нарушавање правног принципа о заштити слабије стране. У условима глобализације правна норма постаје израз политичке борбе за владајући положај на дуги рок у различитим областима животних односа укључујући привреду, финансије, индустрију, социјалну сферу, војну област итд.

Као пета и завршна одлика глобализације наводи се инсистирање на потреби усвајања унификованог Кодекса светског геоекономског поретка. Реализација тог задатка би могла решити проблем међусобног односа три области права: националног, међународног и геостратешког.

Може се закључити да се данашњи свет налази у процесу транзиције – од светске привреде, засноване на националним тржиштима, ка интегрисаном глобалном светском систему интернационализоване производње и технологије, као и приватизацији регулаторне надлежности међународних трговинских односа. Систему у коме међународна производња, заснована на страним директним инвестицијама, полако али све сигурније замењује трговину у функцији карике која повезује међународне економске трансакције.

Савремени процес глобализације показује тенденцију брисања баријера у промету робе, услуга, новца, капитала, радне снаге и знања. Главни носиоци тог процеса су транснационалне корпорације (ТНК). Реч је о мегакорпорацијама, које су значајно утицале и на креирање делокруга рада међународних институција (Међународни монетарни фонд, Светска банка, Светска трговинска организација), преко којих одлучујуће утичу на ток МТО. Основ глобализације чини мрежа ТНК, која је довела до глобалне поделе ресурса, на основама новог начина управљања глобалним развојем и међународним односима у целини (Ђорђевић, 2007: 47–53).

Савремени глобални либерални капитализам захтева од државе да, кроз процес мултилатерализације и унификације правних норми, постане „адаптер“ домаћих привреда, чија ће структура погодовати интересима

21 Видети: www.adenauer.ru/report.php

међународног тржишта. На тај начин, држава полако, помало, али све сигурније, губи традиционални положај регулаторног „заштитника“ националне привреде.

Постоје врло уверљиве оцене у јуриспруденцији да су савремени начини креације мултилатерализацијом јавно-правне сфере и унификацијом приватно-правних норми, уз начине решавања спорова, главни инструменти заштите глобалне корпоративне хегемоније. Указује се на постојање елитних трговачких структура означених као „меркатократија“ („*mercatorocracy*“), које чине транснационалне компаније и њихове асоцијације, затим владини експерти и представници међународних организација које су носиоци процеса успостављања глобализованог трговинског правног система. Реч је о изузетно моћној групацији која успешно спроводи своје интересе уз потпору транснационалног капитала и монопола над експертским знањима и „школама мишљења“, које се креирају и мењају у складу са интересима „меркатократије“.

Настанак „меркатократије“ је повезан са два савремена процеса:

- а) први је развој глобалних производних односа, а други
- б) обухвата процесе интернационализације и мултилатерализације јавно-правне сфере у материји МТО, као и приватизацију регулаторних надлежности кроз хармонизацију и унификацију извора МТП приватно-правног карактера, што све заједно обезбеђује успостављање глобалног трговинског правног система.

Дакле, мултилатерализација јавно-правне сфере и хармонизација и унификација приватно-правних правила међународне трговине су у функцији стандардизације и интернационализације правила, која припадају различитим правним системима. Ти процеси су врло значајан инструмент глобализационих промена, које истовремено воде и у глобализацију правне мисли.

Циљ интернационализације је изградња хармонизованих и унификованих норми, које би чиниле транснационални трговински правни систем универзалне примене. Посебно значајна фаза за његов целокупни развој је настанак међународног аутономног регулисања и сталешког аутономног права трговаца – било да је реч о усвајању вишестраних међународних конвенција (званична унификација), или о стварању сопствених правила од стране међународних удружења трговаца (спонтана унификација) (Мликотин Томић, 1999: 3–4). Процес унификације и хармонизације као интегрални елемент јачања приватног утицаја на регулаторне процесе критикован је с аргументом да води стварању „опне за заштиту корпоративних ин-

тереса“ (Farnsworth, 1995: 82–88). Са друге стране, занемарени су интереси неразвијених и држава у развоју, када се ради о јавно-правном сегменту, као и интереси потрошача, малих и средњих пословних ентитета, када је реч о приватно-правном учешћу. Истина је да тенденција унификације, привилеговањем приватне на рачун јавно-правне сфере регулаторног утицаја националних држава, води денационализацији капитала и његовом издвајању из домена утицаја националних власти. Оцењује се да се на тај начин постиже ефикасност трговинске размене у практичном и функционалном смислу, док као правни феномен, заснован на вредносно неутралним стандардима и начелима, служи „глобализацији правне мисли“ (Perillo, 1994: 292). Стога су супранационализам, мултилатерализација, унификација и хармонизација суштински одраз процеса глобализације, којима се придаје значај прогресивног феномена за успостављање транснационалног трговинског правног система. Међутим, став опонената о оправданости постојања самосталног транснационалног трговинског правног система, темељи се на правно-политичком аргумену да би његово установљавање водило ограничењу права државе да изабере легитимне националне циљеве и мере њиховог остваривања. Наведено лимитирање права држава чланица водило би у изобличавање система читавог међународног права и редефинисање његовог појма.

Глобализација не означава само растући број националних привреда које постају међусобно повезане у прекограничним токовима робе, услуга и фактора производње. Она означава квалитативни процес *управљања* све комплекснијим системом међународних односа и веза. Процес глобализације означава међузависност политике и дубоке интеграције, и укључује сталну интеракцију између трговачких друштава, тржишта и државе.

Без обзира на разлике које постоје у схватањима заступника савремене теоретске мисли о карактеру новог глобализованог трговинског система, његова нова универзална правила несумњиво имају испражњујуће дејство на законодавни капацитет суверених држава. Тенденција унификације, привилеговањем приватне на рачун јавно-правне законодавне функције држава, води денационализацији капитала и његовом издвајању из сфере утицаја националних власти. Структурирање међународног трговинског правног система на општи (статусни, јавно-правни) и на пословни (трговачки, приватно-правни) део, више је стање тенденције које указује на даља опредељења таквог процеса. Унификација правила међународног трговинског права (МТП) је само један, и то врло значајан инструмент глобализационих промена, које истовремено воде и у глобализацију правне мисли. Могући правци даљих промена система читавог међународног права ће се даље одвијати у условима који алтернативно подразумевају:

- а) учвршћивање хегемоније најјачих привреда света;
- б) мултилатерализацију међународних трговинских односа;
- в) постојање паралелних националних привредних система;
- г) избалансирано координисање међусобних интереса мултилатерализованих међународних трговинских односа са интересима националних привредних система, или
- д) хаос.

У вези са тим, склони смо да се приклонимо становишту дела јуриспруденције, по коме међународно право има перспективу једино уколико се на планетарном нивоу успостави сценарио мултилатерализације уз постојање националних привредних система, који ће функционисати на принципима недискриминације и ефективне једнакости. У међународним трговинским односима би такав приступ могао да створи претпоставке за успостављање функционалног међународног трговинског правног система. Он би се могао посматрати као разумно решење које уважава легитимне националне интересе држава у контексту постојања реалних односа у свету и које пружа шансу за заштиту интереса мањих, политички и привредно слабијих државних заједница, каква је и Република Србија.

Литература

Божић, М. Голубовић, С. (2004). Развој трговине између балканских земаља на путу ка Европској унији. У Митровић, Љ. Ђорђевић, Д. и Тодоровић, Д. (Прир.). *Друштвене промене и етнички односи и евроинтеграцијски процеси на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу. 77–87.

Вилус, Ј. Царић, С. Шогоров, С. Ђурђевић, Д. Дивјак, Д. (2008). *Међународно привредно право*. Нови Сад.

Goldštajn, A. (1973). The New Law Merchant Reconsidered. *Festschrift fur C.M. Schmithoff*. 171–174.

De Ly, F. (1998). Uniform Commercial law and International Self – Regulation, The Unification of International Commercial Law. In Ferrari, F. (Ed.). *Tilburg lectures/ Auflage*.

Ђорђевић, С. (2007). Transnacionalne korporacije u ulozi nosilaca procesa globalizacije. *Poslovna politika*. 36/3. 47–53.

Jeffrey, S. (1998). Globalization and the Rule of Law. *Yale Law School Occasional Papers*. 2.

Krejčí, O. (2010). Geopolitics and International Law, Tracing the Global Crisis 2010. *Czech Yearbook of International Law*. Volume I/2010. 207–219.

Kunštek, E. *Arbitražna nadležnost ICSID*. Rijeka.

Миленковић-Керковић, Т. (2008). *Аутономни уговори трговинског права*. Ниш: Економски факултет у Нишу.

Митровић, Д. (1998). *Међународна трговинска арбитража*. Београд.

Mlikotin-Tomić, D. (1999). *Pravo međunarodne trgovine*. Zagreb: Školska knjiga.

Mortensen, L. J. (2000). The Institutional Requirements of the WTO in an Era of Globalisation: Imperfections in the Global Economic Polity. *European Law Journal*. Vol. 6, No. 2. 176-204.

Поповић, В. Вукадиновић, Р (2005). *Међународно пословно право, Општи део*. Бања Лука, Крагујевац.

Симовић, А. (2008). Lex mercatoria као извор међународног трговинског права у пракси Спољнотрговинске арбитраже при Привредној комори Србије. *Арбитража*. 5/2008.

Sornarajah, M. (1997). Power and Justice in Foreign Investment Arbitration. *Journal of International Arbitration*. 14/1997. 103–140.

Стојиљковић, В. (2003). *Међународно привредно право*. Београд.

Thomas, F. (2000). *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalisation*. New York: First Anchor Books.

Ђирић, А. (2013). *Право спољне трговине*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Ђирић, А. (2012). *Међународно трговинско право: Општи део*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Ђирић, А. (2010). *Међународно трговинско право: Општи део*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Ђирић, А. (2010). Поступак решавања спорова пред Светском трговинском организацијом. *Правни живот*. Бр. 11, том 3. 313–328.

Ђирић, А. Цветковић, П. (2009). О праву Светске трговинске организације: pro et contra конституционалне природе. *Право и привреда*. 5–8/2009. 481–495.

Farnsworth, A.E. (1995). Unification and Harmonization of Private Law. Harmonization and Change, Workshop Papers from the Twenty-fifth Annual Workshop on Commercial and Consumer Law. University of Toronto, Faculty of Law. 82–88.

Howse, R. Nicolaides, K. (2001). Legitimacy and Global Governance: Why Constitutionalizing the WTO is a Step Too Far. In Porter, R.B. (Ed.). *Efficiency, Equity and Legitimacy: the multilateral trading system and the millennium*. Washington: Brookings Institution Press. 227–252.

Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.

Цветковић, П. (2009). О праву Светске трговинске организације: асиметрија права и обавеза као кључна детерминанта. *Теме*. 2/2009. 493–509.

Цветковић, П. (2009). Увод у право СТО. *Правни живот*. 12/14. 767–778.

Chios, C. (2006). WTO Obligation as Collective. *The European Journal of International Law*. 17(2). 419–443.

Aleksandar Ćirić, LL.D.

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Summary

Globalization is a process of worldwide economic, political and cultural integration and unification. On the global scale, this process is accompanied by distribution of labour, migration of capital, human and production resources, standardization of legislation, and standardization of economic and technological processes. It is an objective process of systemic character which covers all spheres of social life. The changes underlying the globalization process give rise to a rapid development of information and telecommunication technologies, the creation of new legal norms and standards pertaining to almost all aspects of macroeconomic activity, the internationalization of capital and dynamic changes in all aspects of human life. In the opinion of anti-globalists, globalization undermines the public sector and weakens the system of social assistance.

There are three principles which are important for globalization of international trade relations (ITR): a) prohibition of discrimination; b) transparency; and c) peaceful settlement of disputes. In essence, they are the cornerstones for liberalization of international trade.

From the aspect of international trade, the notion of globalization implies the tendency to transform the world economy into a single market of goods, services, capital and labour (workforce). States are increasingly deprived of their independence and autonomy in implementing their trade policies and taking comprehensive unilateral legislative measures. The role of the state in creating normative and other conditions for ITR activities has been substituted by many international trade organizations, and national regulations are increasingly subjected to the multilateral trading legal regime of the World Trade Organization (WTO).

*The WTO law is the embodiment of the regulatory and institutional framework of the new "global trade law" system in the sphere of public law. The system of international agreements has established the multilateral legal rules of the WTO. In the domain of public law, the system which corresponds to the international agreements' framework is the system of autonomous sources of international trade, known as *lex mercatoria*.*

Keywords: globalization, international trade, WTO law, global trade law, *lex mercatoria*.